

Hanna Popowska-Taborska
Warszawa

**Wspomnienie o Profesorze Gerardzie Labudzie
– badaczu historii Kaszubów i wczesnych dziejów Pomorza**

Pierwszego października 2010 roku zmarł w Poznaniu znakomity uczony, mentor polskich mediewistów, Profesor Gerard Labuda, do końca swego długiego życia młody duchem i przepojony entuzjazmem badawczym. Wśród wielu Jego naukowych pasji na plan pierwszy wysuwały się badania nad historią Kaszubów i śledzenie wczesnych dziejów Pomorza, ja zaś jako językoznawca dzieliłam zblizone z Nim zainteresowania naukowe. Fakt ten sprawił, że od wielu lat byliśmy ze sobą w bliskim kontakcie korespondencyjnym, a ja odczuwałam zacieśniającą się poprzez tę korespondencję oraz wymieniane wzajemnie prace rosnącą więź naukowej sympatii i zrozumienia. Z zainteresowaniem śledziłam również Jego warsztat naukowy niezmiennie pełen pasji poznawczej, który był mi często wielką pomocą we własnych językoznawczych dociekaniach. Niech zamieszczone tu krótkie wspomnienie, w żadnej mierze nieogarniające całego naukowego dorobku Profesora, będzie rodzajem podziękowania za czas i zainteresowanie, które poświęcał mi przez wiele lat, odsłaniając młodziej od siebie badaczce własny warsztat naukowy i nie szczędząc mi nigdy czasu i przychylności w licznych listownych rozmowach.

Pierwsza moja fascynacja pracami Profesora rozpoczęła się już w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, gdy w oparciu o słowniki pruskie i kaszubskie podjął on niełatwe rozważania nad językowymi kontaktami kaszubsko-pruskimi. Niewątpliwą podniętą dla tego typu rozważań leksykalnych był ukazujący się w tym czasie (1967–1973) *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty. Każdy tom tego słownika przynosił badaczom nowe pasjonujące materiały leksykalne i budził chęć zgłębienia związanych z nimi dziejów kaszubszczyzny. Pamiętam prowadzone przeze mnie w Instytucie

Słowianoznawstwa PAN długie posiedzenie naukowe w Pałacu Kultury i Nauki, na którym profesor Labuda po raz pierwszy rozpatrywał wyrazy kaszubskie posądzone przezeń o pruską proveniencję. Czerpał je w przeważającej mierze właśnie ze słownika Bernarda Sychty, a jednocześnie wzbogacał własnymi wspomnieniami dotyczącymi znaczeń i użytkowań tych wyrazów znanych mu z rodzinnych okolic kaszubskiego Luzina, w pobliżu którego się urodził i gdzie uczęszczał do szkoły powszechnej. Dyskusja była długa i ożywiona, był bowiem jedynym historykiem w gronie językoznawców, którzy dość często kwestionowali wysuwane przez niego koncepcje. Nie przeszkodziło to bynajmniej naszym późniejszym dalszym długim dysputom korespondencyjnym, w których ja odkrywałam zwolna nieznanne mi dotąd uroki pracy etymologa, Profesor zaś wykazywał wielką rozważę i tolerancję wobec koncepcji młodszej od siebie dyskutantki. Powstała w tym czasie znana praca Gerarda Labudy opublikowana została w księdze jubileuszowej profesora Henryka Łowmiańskiego¹, ja zaś — przejęta ową koncepcją badawczą — rozbudowałam nieco później ten istotny temat szeregiem dodatkowych artykułów, które starały się dalej naświetlać istotny, choć niełatwy problem leksykalnych odniesień kaszubsko-bałtyckich². Powiedzieć więc mogę, że

¹ G. Labuda, *Ze stosunków językowych kaszubsko-pruskich*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego*, tom przygotowany przez Jerzego Ochmańskiego, Poznań 1974, s. 75–83.

² Por. H. Popowska-Taborska, *Z rozważań nad językowymi związkami prusko-pomorskimi*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 47 (1991), cz. I, s. 59–67; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 25–31; te j ż e, *O pewnych wyrazach kaszubskich uchodzących za bałtyzmy*, [w:] *Słowiańsko-niestowiańskie kontakty językowe*. Materiały z I Konferencji Komisji Kontaktów Językowych przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów, Warszawa, 12–13 VI 1990, Seria: Polono-Slavica Varsoviensia, red. J. Siatkowski, I. Dołęcki, Warszawa 1992, s. 79–87; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 199–211; te j ż e, *O specyfice pewnych wybranych zbieżności leksykalnych kaszubsko-pruskich*, [w:] ПОЛУТРОПОН. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова, ред. А. А. Гиппиус, Л. Г. Невская, Т. М. Николаева, Т. В. Цивьян, Москва 1998, s. 148–153. Por. również te j ż e, *Kaszubskie jagła, (j)aglja i pokrewne (z mapą)*, „Zeszyty Naukowe UJ”. Prace Językoznawcze, z. 95, s. 61–67; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 25–31; te j ż e, *Polskie dialektalne posékel ‘duży młot’ (z rozważań nad charakterem kontaktów językowych)*, [w:] *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*, red. E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, Warszawa 2000, s. 189–191 oraz te j ż e, *Kaszubskie pogódki ‘kąt zapadły, okolica deskami zabita’ a średniowieczne problemy osadnicze Pomorza Gdańskiego*, [w:] *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy środkowej*, red. W. Iwańczak, S. K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 519–521; przedruk [w:] te j ż e, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa: SOW, 2010, s. 151–154; te j ż e, *Bałtyzm czy nie bałtyzm, czyli rozważań o bałtyzmach w kaszubszczyźnie ciąg dalszy*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 33 (2007), Tom dedykowany Pani Profesor Irydzie Grek-Pabisowej, s. 199–204; przedruk [w:] te j ż e, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa: SOW, 2010, s. 135–140. O tym, jak czasem etymologizowanie doprowadzić może do bardzo różnych wniosków końcowych, zob. ponadto dyskusję o kaszubskiej *potemie* podsumowaną w artykule H. Popowskiej-Taborskiej, *Inaczej niż dotąd o kaszubskiej*

zainteresowania etymologią kaszubskiej leksyki w dużym stopniu zawdzięczam owym pierwszym naukowym kontaktom z Profesorem Gerardem Labudą i że opracowany wspólnie z profesorem Wiesławem Borysiem sześciotomowy *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*³ wiele zawdzięcza swym „ojcom chrzestnym” zrodzonym na ziemi kaszubskiej: wielkiemu leksykografowi księdzu Bernardowi Sychcie oraz historykowi dziejów tej ziemi, profesorowi Gerardowi Labudzie.

Im dwóm również zawdzięczam moje zainteresowania dawnymi wierzeniami słowiańskimi, w szczególności zaś śladami owych wierzeń zakrzepłych w ocalałym na peryferiach Słowiańszczyzny dawnym słownictwie kaszubskim. Impuls do bliższego przyjrzenia się owemu słownictwu dały mi pierwsze dociekania na ten temat Gerarda Labudy zawarte w dwóch książeczkach wydanych skromnie przez Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie zawierających Materiały sesji naukowej „Świat bajek, baśni i legend kaszubskich”. Choć sama sesja odbyła się w roku 1976, ówczesne trudności wydawnicze sprawiły, że Materiały te ukazały się w dwóch częściach przedzielonych znacznym odcinkiem czasowym (1979 i 1982), w bardzo małym i nie najlepiej wydawniczo opracowanym nakładzie. To właśnie w tomiku wydanym w roku 1979 znajdujemy niezmiernie bogate pod względem materiałowym rozważania Gerarda Labudy dotyczące mitologii i demonologii wydobyte z kaszubskiej leksyki⁴, w przeważającej mierze oparte na materiałach zawartych w *Słowniku gwar kaszubskich* Bernarda Sychty, wykazujące równocześnie doskonałą znajomość wcześniejszych źródeł językowych i opracowań językoznawczych poruszających tę pasjonującą tematykę. Materiały wyszukane i zaprezentowane przez Gerarda Labudę stały się dla mnie podniętą do dalszych etymologicznych poszukiwań, niewolnych zresztą czasem od polemiki z koncepcjami przezeń wysuwanymi⁵.

potemie, [w:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków 2006, s. 313–316; przedruk [w:] *te j ż e*, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa: SOW, 2010, s. 141–144.

³ W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. 1–6, Warszawa: SOW, 1994–2010.

⁴ G. Labuda, *Mitologia i demonologia w słownictwie, bajkach, baśniach i legendach kaszubskich*, [w:] *Materiały z sesji naukowej „Świat bajek, baśni i legend kaszubskich”*, Wejherowo 1979, s. 5–63.

⁵ Por. m.in.: H. Popowska-Taborska, *Kaszubskie kutin ‘czarownik’. Przyczynek do paralelizmów procesów słowotwórczych*, „Prace Polonistyczne”, t. 14/15 (1987), s. 211–214; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 16–19; *te j ż e*, *Ślady dawnych wierzeń słowiańskich utrwalonych w kaszubskiej leksyce*, „Światowit”, r. 40 (1995), s. 144–157; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 57–67; *te j ż e*, *Inaczej niż dotąd o kaszubskim kudiablu*, [w:] *Studia lingwistyczne ofiarowane Panu Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, red. W. Banyś, L. Bednarczuk, S. Karolak, Katowice 1999, s. 296–298; przedruk [w:] *Szkice III*, s. 325–328; *te j ż e*, *O kaszubskim kuku i całej diabelskiej rodzinie*, [w:] *Слово и культура*, t. 1, Москва 1998, s. 251–254; przedruk [w:] *Szkice III*, s. 335–338; *te j ż e*, *(We)wiazarek uszczknęty z ostatniego tomu „Słownika etymologicznego*

Profesorowi Gerardowi Labudzie zawdzięczam również moje pierwsze fascynacje wczesnymi dziejami Słowian. Stanowczo zbyt mało mówi się dzisiaj o wielotomowym *Słowniku starożytności słowiańskich*⁶, któremu Gerard Labuda patronował w Zakładzie (później Instytucie) Słowianoznawstwa PAN przez bardzo długie lata. Ów ośmiotomowy Słownik, znany i cieszący się wielkim uznaniem wśród zagranicznych slawistów jako pierwsza specjalistyczna encyklopedia obejmująca dzieje i kulturę dawnych Słowian, jest dziełem bardzo wielu uczonych. Nie bez znaczenia jest jednak fakt, że nazwisko Gerarda Labudy pojawia się wśród redaktorów tego dzieła od pierwszego do ostatniego tomu.

Wszystko zresztą, co łączyło się z wczesnymi dziejami Słowian, pozostawało w ścisłym kręgu zainteresowań Profesora. Powstające na ten temat prace śledził z niezmiennym zainteresowaniem aż po ostatnie lata swego życia⁷, starając się w wyważony i obiektywny sposób ustosunkować do każdej z nich. Wśród owych opinii ja również znajdowałam oceny moich własnych prac dotyczących wczesnych językowych dziejów Słowiańszczyzny i przywiązywałam dużą wagę do wszystkich wypowiedzianych o nich uwag i osądów. Łączyła nas wspólna pasja badania dziejów Kaszubów i kaszubszczyzny, co niejednokrotnie znajdowało wyraz w szczególnie ożywionej korespondencji, powodowanej chęcią podzielenia się własnymi na ten temat koncepcjami.

Za dzieło życia Gerarda Labudy uznać niewątpliwie wypada niedawno wydana ponad pięćsetstronicową *Historię Kaszubów w dziejach Pomorza*⁸. „Jest to książka niezwykle w przebogatym piśmiennictwie Profesora, gdyż systematycznie opracowywał ją aż cztery lata, a nad jej koncepcją pracował — niestety w osamotnieniu — od 1970 r., bo nikt nie zabrał czy też nie miał uwagi zabrać głosu w tej sprawie, skoro zajął się nią Profesor” — czytamy w recenzji tego

kaszubszczyzny”, [w:] *Славистички студио 10*, Скопје 2002, s. 395–400; przedruk [w:] Szkice III, s. 353–358; t e j ż e, *Клопоты ze słowiańskim upiorem*, [w:] *Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой*, Москва 1999, s. 373–378, ред. Е. Е. Левкиевская и др.; przedruk [w:] t e j ż e, *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa 2004, s. 347–352; t e j ż e, *Kaszubski świat przedchrześcijańskich demonów w kręgu oddziaływań Kościoła*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 57 (2008), s. 75–80; przedruk [w:] t e j ż e, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 145–150.

⁶ *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do XII wieku*, opracowany w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN, t. 1–8, Wrocław 1961–1996.

⁷ Zob. w związku z tym jedną z ostatnich prac Gerarda Labudy *Skąd przybyli Kaszubi na Pomorze w okresie „wędrowek ludów” (VI–VII w.)*, [w:] *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. R. Michałowski, Warszawa 2008, s. 93–103, w której korzysta z niemal wszystkich najnowszych w tym względzie opracowań językoznawczych i historycznych.

⁸ G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, tom 1: *Czasy średniowieczne*, Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2006.

dzieła napisanej przez profesora Zygmunta Szultkę, ucznia Profesora Labudy⁹. Ale przecież pracę tę poprzedzały różne liczne opracowania szczegółowe będące zapowiedzią tworzącego się dzieła, a dla językoznawcy w szczególny sposób cenne, gdyż rozpatrujące również problem samego języka Kaszubów. Taką książką jest dla mnie na przykład G. Labudy *Kaszubi i ich dzieje*, w której napotykamy znamiennej wzmiankę na temat statusu kaszubszczyzny:

Jeżeli wyjdziemy z założenia, że w schyłkowym okresie wędrówki ludów (V–VI w.), gdy na terenach między Bugiem, Wisłą, Odrą i Łabą stabilizowała się struktura języków lechickich, to dla tworzących się wówczas w wyniku tych migracji na zachód i północ narzeczy pomorskich, wieleckich i północno-połabskich, matecznikiem istotnie był język wspólnoty *staropolskiej*, mówiony na ziemiach między Bugiem, Wisłą i Odrą. Ale w tym czasie nie było jeszcze na tych ziemiach polskich ogólnopolskiego języka narodowego i każde z tych narzeczy szło jeszcze własną drogą rozwojową ku nowej wspólnocie komunikacyjnej zgodnie z całokształtem ówczesnych procesów społeczno-politycznych i kulturowych. A zatem bez uwzględnienia stałego owego kontekstu historycznego trudno będzie jednoznacznie określić status współczesnego języka wspólnoty kulturowej kaszubskiej. Ciągłe najbardziej zbliżoną do rzeczywistości historycznej hipotezą wydaje mi się pogląd Kazimierza Nitscha, że kaszubszczyzna stanowi ogniwo pośrednie między połabszczyzną a polszczyzną¹⁰.

Obraz taki potwierdzają szczegółowe badania językoznawcze oparte zarówno na materiałach dialektalnych połowy wieku XX¹¹, jak i dociekania etymologiczne rozpatrywane na tle wszystkich języków słowiańskich¹².

Jakże znamienne w tym kontekście zabrzmiała krótka wypowiedź Profesora umieszczona w „Gazecie Wyborczej” (Gdańsk, 11.IX.2002) pod informacją¹³, iż Kaszubi chcą być mniejszością etniczną („Taki wniosek padł na wczorajszym posiedzeniu sejmowej pozycji mniejszości narodowych i etnicznych w Warszawie...”):

⁹ Z. Szultka, (rec.): G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1. *Czasy średniowieczne*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 24 (2009), s. 156.

¹⁰ G. Labuda, *Status językowy kaszubszczyzny. Postówie*, [w:] tenże, *Kaszubi i ich dzieje*, Gdańsk 1996, s. 243.

¹¹ *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, oprac. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, tom wstępny i t. 1–6 pod kier. Zdzisława Stieberta, t. 7–15 pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964–1978.

¹² W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. 1–6, Warszawa: SOW, 1994–2010. Por. w szczególności: H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny jako glosa do dziejów języków słowiańskich*, „Prace Filologiczne”, t. 51 (2006), s. 323–332; przedruk [w:] tenże, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 203–207.

¹³ Informacja nosi tytuł: „Jestem Kaszubami!”.

Jestem stanowczo przeciwny! Kaszubi stanowią wspólnotę, ale kulturową. Sprowadzenie ich do roli mniejszości niepotrzebnie antagonizuje naród. To jakby przekreślenie całej wspaniałej tysiącletniej spuścizny tego plemienia.

PROF. GERARD LABUDA, historyk, Kaszuba.

Rozwinięcie skrótów zastosowanych w bibliografii

Szkice II — H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny. Leksyka, zabytki, kontakty językowe*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1998.

Szkice III — H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje badań, dzieje języka, zabytki, etymologie*, Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2006.